

## אנשים תחת אפוטרופסות: אידיאולוגיה של השתקה

מיכל בראל, ישראל (איסי) דורון, רוני סטריאר

### תקציר

מטרתו של מאמר זה היא להראות כיצד השתקה עשויה להיות לעיתים במציאות הסמויה מן העין, מוסווית תחת שיח אידיאולוגי של חמלה והגנה על אוכלוסיות חלשות, בעוד אותו שיח אידיאולוגי עצמו הוא שבמו ידיו מחליש אותן. המאמר עוסק בהליך המשפטי למינוי אפוטרופסות, ומציג ממצאי מחקר שערך ניתוח שיח של 75 תסקירי עובדים/ות סוציאליים/ות (להלן: עו"ס, עו"סים) שהוגשו לבתי משפט למשפחה בהליכי אפוטרופסות לזקנים בין 2011 ל-2016. המחקר נערך במתודולוגיה איכותנית של "ניתוח שיח ביקורתי", וניתוח הנתונים כלל קידוד מסדר ראשון (זיהוי יחידות המשמעות, מיפוי וקיבוץ לקטגוריות), קידוד מסדר שני (המשגה ברמה גבוהה יותר) וניתוח לאור ההיבטים הרחבים יותר של התיאוריה הביקורתית. ממצאי המחקר מראים כיצד בשמה של אידיאולוגיית ההגנה מוגדרים האנשים שתחת אפוטרופסות חסרי יכולות תפקוד שיש לשאר האנשים, ולכן ממוצבים כמוגבלים, כ"אחרים". מיצוב זה נותן לגיטימציה מוסרית לשלילת זכויותיהם האזרחיות, ולמעשה להשתקת קולם האזרחי.

**מילות מפתח:** השתקה, אידיאולוגיה, אפוטרופסות, תיאוריה ביקורתית, ניתוח שיח ביקורתי.

### מבוא

מאמר זה עוסק בהליך המשפטי למינוי אפוטרופסות, ומראה כיצד השתקה קולה של אוכלוסייה עשויה להיות לעיתים במציאות הסמויה מן העין, מוסווית תחת שיח אידיאולוגי של חמלה והגנה על החלש, בעוד שבו זמנית אותו שיח אידיאולוגי עצמו הוא זה שבמו ידיו מחליש אותו.

חוקים והליכים משפטיים אינם נקבעים במנותק מההקשר החברתי, אלא הם מעוגנים בערכי היסוד של החברה שבה חוקקו ונקבעו במאפייניה ומהווים תמונת מראה לאמות המוסר באותה חברה ולשיח החברתי הנוהג בה. באופן קונקרטי הֶסְדֵּר האפוטרופסות חוקק בחברה הישראלית ובחברות מערביות אחרות לשם הגנה על אנשים שמפאת מוגבלות נפשית או שכלית או מפאת מצבם עקב מחלות הקשורות בזקנה אינם מסוגלים לדאוג לענייניהם בכוחות עצמם (חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962). ואכן, מחקרים היסטוריים על אודות האופן שבו חוקי האפוטרופסות התפתחו החל מהמשפט הרומי הקדום דרך המשפט האנגלי בימי הביניים וכלה בהסדרים המודרניים בתחום בארה"ב ובאירופה מלמדים באיזו מידה שיקפו השינויים בחוקי האפוטרופסות את הערכים והנורמות המקובלות של התקופה (Doron, 1999).

הגם שחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות נחקק בשנת 1962, הרי לאחרונה הוצא תיקון לחוק (חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תיקון מס' 18, התשע"ו-2016). התיקון ביקש במידה רבה ליצור מעבר מגישה פטרנליסטית, אשר ראתה בקבוצות אלו קבוצות חלשות

הזקוקות להגנה, לגישה השמה דגש על כבודם ועל זכויותיהם, הן זכויותיו אזרח שמהן נהנה כל אדם והן זכויות הנובעות ממצבם הייחודי. השינוי נעשה בין השאר באמצעות עקרון הצורך ("בלא מינוי עלולים להיפגע זכויות, אינטרסים או צרכים של האדם" [סעיף 33 א (1) לחוק]) ועקרון האמצעי הפחות מגביל ("לא ניתן להשיג את המטרה שלשמה נדרש מינוי אפטרופוס ולשמור על טובתו של האדם בדרך המגבילה פחות את זכויותיו, חירותו ועצמאותו, לאחר שבחן את החלופות בנסיבות העניין, לרבות האפשרות למנות תומך בקבלת החלטות לפי סעיף 67ב...." [סעיף 33 א (3) לחוק]). חשוב להדגיש שהמחקר שעליו מתבסס מאמר זה נערך בטרם תוקן תיקון 18 לחוק (חוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות, תיקון מס' 18, התשע"ו-2016). אלא שכפי שיוצג במאמר למרות התיקון לחוק נראה שמיצובן של קבוצות אוכלוסייה אלו נותר כשהיה.

המאמר מבוסס על ממצאי מחקר איכותני שערך ניתוח שיח ביקורתי (Critical Discourse Analysis) על תסקירי עובדים/ות סוציאליים/ות (להלן: עו"ס, עו"סים) שהוגשו לבתי משפט בהליכי אפטרופסות לזקנים ושהמליצו על מינויי אפטרופסות (בראל, דורון וסטריאר, 2019). אחת הטענות שהועלו מהמחקר המדעי ומהספרות העוסקת באפטרופסות הייתה "הקלות הבלתי נסבלת" שבה בתי המשפט ממנים אפטרופוס לאדם (בראל, דורון וסטריאר, 2015; Doron, 2004; Doron & Soden, 2012; Doron & Georgantzi, 2018). טענה זו העלתה את השאלה מדוע למרות השימוש בתסקירי עו"סים לבדיקת הצורך בנחיצות האפטרופסות עדיין נוצרת "קלות בלתי נסבלת" של מינוי אפטרופוס. שאלה זו עמדה בבסיסו של המחקר. יודגש גם כי שאלה זו איננה נשאלת ב"ריק" חברתי, אלא חשיבותה מתעוררת הן על רקע הזדקנותה של החברה בישראל, והן על רקע תופעת הגילנות (ageism), שבעקבותיה זקנים נהפכים לבלתי נראים וסובלים מהדרה חברתית ומאפליה (דורון, 2013).

המאמר מעוגן תיאורטית וקונצפטואלית בתיאוריה הביקורתית, העוסקת בהיבטים הסמויים של כוח ושליטה במציאות החברתית ובין השאר בהדרה ובהשתקה של אוכלוסיות מודרות באמצעות תעשיית התרבות, הידע והאידיאולוגיה (אדורנו והורקהיימר, 2003; Buchanan, 2006; Agger, 2012; Fine, 2013).

ממצאי המחקר מראים כיצד בשמה של אידיאולוגיה ההגנה מוגדרים האנשים שתחת אפטרופסות חסרי יכולות תפקוד שיש לשאר האנשים ולכן ממוצבים כמוגבלים, כ"אחרים". מיצוב זה נותן לגיטימציה מוסרית לשלילת זכויותיהם האזרחיות, ולמעשה להשתקת קולם האזרחי.

### סקירת ספרות

אפטרופוס הוא ממונה האחראי על פי הסדר האפטרופסות לתת מענה חוקי לצרכים החוקיים והטיפוליים של אנשים שבשל לקות שכלית או נפשית או מסיבות אחרות אינם מסוגלים לדאוג לענייניהם בכוחות עצמם, כשרותם המשפטית מוגבלת והם אינם מסוגלים לקבל החלטות חוקיות (חוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות, התשכ"ב-1962). הרציונל שביסוד הגבלת כשרותו המשפטית של אדם ובמינוי אפטרופוס עליו הוא בהגנה עליו מפני מעשה שהוא מבצע או עלול

לבצע בשל היעדר יכולתו לגבש את רצונו החופשי מתוך כושר שיפוט, דהיינו מתוך אי-יכולת להבין את המידע הרלוונטי הנוגע לקבלת ההחלטה או להעריך את המשמעות של קבלת ההחלטה ותוצאותיה. מדובר הן בהגנה מפני ביצוע מעשים העלולים לפגוע בו והן בהגנה בגין היעדר יכולת לבצע מעשים, כגון היעדר יכולת ליתן הסכמה להתערבות רפואית. חוסר ההגנה עלול לחשוף אותו ביתר קלות להתעללות, להזנחה ולניצול כלכלי (אלון, שינדלר, דורון ויוז, 2013; דורון, 2010; Jones, 2009; Doron, 1999).

### המחקר המדעי בתחום האפוטרופסות

המחקר המדעי בתחום האפוטרופסות התמקד עד היום בשני שדות ידע ועניין עיקריים: השדה המשפטי והשדה הרפואי (והחיבורים ביניהם) וכלל כמה דיונים מרכזיים, שבתמצית ניתן לסכם כדלקמן:

1. בשדה הרפואי: הדיון סביב האבחון הרפואי הנדרש לצורך הגדרת אדם שימונה לו אפוטרופוס (McSwiggan, Meares & Porter, 2016).

2. בשדה המשפטי:

א. הדיון סביב ההצדקה החברתית-מוסרית למינוי אפוטרופוס והאופן שבו הנושא מוסדר בחוק (Wand, Peisah & Hunter, 2015).

ב. הדיון סביב אופן הפיקוח על האפוטרופסים ומהותו (ויילר-פולק, 2012).

ג. הדיון סביב החלופות החדשניות למוסד האפוטרופסות (Kanter & Tolub, 2018).

3. בשילוב השדות המשפטיים והרפואיים: הדיון סביב ההליך (הפרוצדורה) המשפטי למינוי אפוטרופוס (Wright, 2015).

באופן טבעי, כל אחד מהדיונים דלעיל הינו עשיר ומורכב – מחד, אך מאידך – אינו כולל כמעט התייחסות קונקרטית לעולם תסקירי העבודה הסוציאלית במסגרת הליכי אפוטרופסות.

### מקומם של תסקירי העו"סים בהליך האפוטרופסות

במסגרת הליכי אפוטרופסות פונה בית המשפט לאיש/אשת מקצוע בבקשה לעריכת חקירה ולמתן חוות דעת פסיכו-סוציאלית (חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב 1962, פרק רביעי, סעיף 70; תקנון עבודה סוציאלית [תע"ס], 2014, פרק שלישי, הוראה 3.20). מטרתו של תסקיר העו"ס היא להעריך את המצב ולהמליץ לבית המשפט בשתי הדילמות העומדות בבסיס ההליך המשפטי לאפוטרופסות: האחת – אם האדם זקוק לאפוטרופוס; והאחרת – מי המועמד המתאים ביותר להתמנות לאפוטרופוס עליו (תקנון עבודה סוציאלית [תע"ס], 2014, פרק שלישי, הוראה 3.20; Crampton, 2004; Jones, 2009).

"תסקיר", או כפי שהוא נקרא לעיתים בלועזית "דו"ח מבקר בית המשפט" (Report from the court visitor) (Crampton, 2004; Jones, 2009), הוא תוצאות חקירה פסיכו-סוציאלית של עובד סוציאלי על פי חוק וחוות דעתו המוגשת לערכאה משפטית או ליועץ המשפטי לממשלה (תע"ס, הוראה מס' 3.20, סעיף 2.7, עמ' 3). מטרתו לחוות דעה ולהמליץ בסוגיות ובדילמות

הקשורות באנשים הזקוקים להגנה ולאפטרופסות (תע"ס, הוראה מס' 3.20, סעיף 1.2, עמ' 1). תפקידו להעריך את צורכי הזקוק לאפטרופוס ואת יכולות האפטרופוס המוצע לשמש בתפקיד (Crampton, 2004; Jones, 2009). תסקיר אמור לכלול הערכה של היכולת לקבלת החלטות והתמודדות עם צורכי היום-יום, הצדקה לאפטרופוס המוצע והסמכויות שצריכות להינתן לאפטרופוס על מנת לתת מענה לצורכי האדם שתחת אפטרופסות (Crampton, 2004; Jones, 2009).

עצם מעורבותה של פונקציה שתערוך חקירה פסיכו-סוציאלית עבור בית המשפט הומלצה על ידי קוד משפטי אמריקאי בתחום [The Universal Probate Code (UPC)], שהגדיר פונקציה זו "מבקר" (Visitor), ואת הדו"ח שלו "דו"ח מבקר בית המשפט" (Report from the court visitor) (Crampton, 2004; Jones, 2009), ו-26 מדינות בארה"ב הנהיגו את השימוש במבקרים בבתי המשפט (ABA Commission on Legal Problems of the Elderly and Sally Hurme, 2003). בישראל בפועל כמעט בכל הליכי מינוי אפטרופסות מוגש תסקיר עו"ס כחלק אינטגרלי מן ההליך (דורון, 2010).

במרבית המדינות לא נקבעו כישורים מקצועיים ספציפיים למבקר בית המשפט (ABA Commission on Legal Problems of the Elderly and Sally Hurme, 2003) והוא עשוי להיות איש מקצוע כגון רופא, פסיכולוג, אחות, או עו"ס שיש להם מומחיות בשטח זה (National Conference of Commissioners on Uniform Probate Code, 2008; Office of the Public Guardian and Trustee, 2012). שלא כבשיטות משפט אחרות בישראל תפקיד ה"מבקר" מוגדר ומיועד לעו"סים על פי חוק בלבד. הדבר מוגדר על פי חוק בכל הנוגע למינוי אפטרופוס בסעיף 70 לחוק הכשרות ובחוזרים ובתקנונים הן של משרד הרווחה והן של משרד הבריאות.<sup>1</sup> יתרה מכך, בישראל לחוות דעתו של העו"ס משקל חשוב ביותר בהליך מינוי של אפטרופוס (שינדלר, 2007). בספרות נמצאו ביקורות על אודות אופן השימוש בתסקירים על ידי עו"סים מכוח החוק (שינדלר, 2007; Doron, 2004; Gibson, 2011), אולם היקף המחקר האמפירי בתחום זה מוגבל, וגם הספרות הלא אמפירית אינה רבה. אחת ההשערות שעלו בספרות היא ההתנגשות בין המחויבויות האתיות השונות הנדרשות מהעו"סים בהליך האפטרופסות (Crampton, 2004). עו"סים מעורבים בהליך המשפטי למינוי אפטרופוס בכמה היבטים, כגון סגורים של האדם שעליו תמונה האפטרופסות, מומחי בריאות מנטאלית או מבקרים של בית המשפט, וכל אחד מתפקידים אלו

<sup>1</sup>מעמדו של עובד סוציאלי מעוגן בחוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות, תשכ"ב-1962, בהוראת סעיף 70 הקובע: עובד סוציאלי שנתמנה לענין חוק הסעד (סדרי דין בעניני קטינים, חולי נפש ונעדרים), תשט"ו-1955, רשאי בענין לפי חוק זה שאינו תלוי ועומד בבית המשפט ואם ראה צורך בכך להגנתו של קטין, של פסול-דין, או של אדם שמונה לו אפטרופוס, לחקור כל מי שהוא סבור שיש לו ידיעות הנוגעות לאותו אדם, וחייב הנחקר לענות לעובד הסוציאלי תשובות כנות ומלאות, זולת אם התשובה עלולה להפילו; ורשאי העובד הסוציאלי, אם הורשה לכך על-ידי צו בית המשפט, להיכנס לכל מקום בו נמצא או עשוי להימצא אדם כאמור. מקומו של תסקיר העו"ס על פי חוק מעוגן אף בחוזרי מנהל הרפואה וחוזרי תע"ס (ראו חוזרי מינהל הרפואה 31/99, ו-10/2006, וכן הוראת תע"ס 3.20 "תפקידו ודרכי עבודתו של עובד סוציאלי לעניין סדרי דין (2014).

דורש מחויבות אתית שונה ביחסים עם האדם, בעיקר כאשר האינטרס המוצהר שלו עומד בקונפליקט עם "האינטרס הטוב ביותר" שזיהה המומחה (Wilson, Burgess & Hernandez, 2001). שאלות אתיות עולות בעיקר כשהאדם מתנגד לאפוטרופסות (Iris, 1990). השערה אחרת היא שהסוכנות המעסיקה עו"סים לא הבהירה את תפקידם בתהליך ההערכה, או שמא העו"סים ויתרו על ערכיהם המקצועיים לטובת ניצחון המודל הרפואי לטיפול (Gibson, 2011). הסבר אפשרי אחר הוא שלעו"סים הספציפיים שהשתתפו במחקר לא היו הכישורים הנדרשים כדי למלא ביעילות את תפקידם (Gibson, 2011). מכל מקום, הספרות מדגישה את הצורך במחקר בתחום זה לזהות את המחסומים לפרקטיקה יעילה (Gibson, 2011).

הממצאים המפורטים לעיל, ככל שהם עוסקים בתופעת האפוטרופסות ביחס לזקנים, מתחברים במישרין לתופעה חברתית רחבה יותר – תופעת הגילנות (ageism) (דורון, 2013). תופעה זו, המשקפת הבניה חברתית – חיובית ושלילית – של זקנים, רק בשל גילם הכרונוולוגי, מזכירה במהותה תופעות דומות כגון מיננות (sexism) או גזענות (racism) (Butler, 1969). תוצאתה של הגילנות איננה רק אפלייתם של זקנים במערכי השירותים החברתיים השונים (כגון טיפולים רפואיים) או הדרתם ממעגלי הפעילות הכלכליים (כגון אפלייתם בשוק התעסוקה), אלא אף הפיכתם ל"בלתי נראים" במופעי התקשורת והתרבות (Ayalon & Tesch-Romer, 2018).

על רקע ההקשר החברתי הרחב לעיל ולמרות העניין הגובר במחקר אמפירי על האפוטרופסות לבגירים עד כה לא נערכה בדיקה אמפירית של תסקירי העו"סים, והמחקר הנוכחי ביקש למלא חלל מחקרי זה.

#### **המסגרת התיאורטית – התיאוריה הביקורתית**

התיאוריה הביקורתית הייתה העיגון התיאורטי והקונספטואלי למחקר. התיאוריה הביקורתית היא שם כללי למהלך אקדמי ואינטלקטואלי שנוסח במקורו על ידי אסכולת פרנקפורט המרקסיסטית כדי לאפיין פעילות אקדמית בתחומי החברה, שתכליתה הסרת מה שניתן לכנות "מסווה" של היבטים שונים של המציאות החברתית ויחסי הכוחות שבה. התיאוריה מציעה התבוננות בעיצוב השליטה באוכלוסיות המודרות באמצעות תעשיית התרבות, תעשיית הידע והאידיאולוגיה, שהן מערכת רעיונות, לרוב כוזבת ומטעה, המיוצרת על ידי האליטות החברתיות ומופצת להמונים על מנת לאפשר ולהנציח את מעמדם וכוחם (אדורנו והורקהיימר, 2003; Agger, 2006; Buchanan, 2012; Fine, 2013). המִשְׁגָּה זו מסייעת להתחקות אחר השתקת קולן של אוכלוסיות, המקום שבו קולן נשמע לכאורה (היות שהשאלה 'מה היא עמדתו' של האדם שתחת אפוטרופסות היא שאלה הנשאלת בקונסטלציה של הליך האפוטרופסות), אך הוא מושקע תחת אידיאולוגיה שאינה מאפשרת לקול זה להישמע.

**מתודולוגיה****ניתוח שיח ביקורתי (Critical Discourse Analysis)**

המחקר נערך במתודולוגיה איכותנית של "ניתוח שיח ביקורתי" (Critical Discourse Analysis) (Van Dijk, 2012; Wodak & Meyer, 2009). ניתוח שיח בכללו בוחן את תהליכי יצירת המשמעות בהקשר שבו מופק השיח בדגש על הקונטקסט שבו הטקסט מיוצג, בהנחה שכל טקסט הוא תוצר של קונטקסט חברתי מסוים (קופרברג, 2016). ההקשר כולל גם את מיצובם של המשתתפים, כאשר "מיצוב" (positioning) הוא האופן שבו המשתתף ממוקם לעומת אחרים במרחב הפרקטיקה של האינטראקציה המנותחת (Kupferberg & Gilat, 2012).

ניתוח השיח הביקורתי הוא אחת מההתפתחויות של לימודי השיח, והוא נותן דגש על ההיבטים הסמויים בשיח: כיצד השתמש המוען בנתונים כדי לעצב את הנושא הנדון (Kurland, 2000), חשיפת דרכי החשיבה והבחירות בהיבטים שונים של השיח (גיונסטון, 2012), מעקב אחר התהליכים החברתיים (Billig, 2008; Gee, 2010), יחסי הכוח וההבניה החברתית העולים מהשיח (Kincheloe & McLaren, 2005) ואי השוויון (Billig, 2008; Celce-Murcia & ), (Olshtain, 2000; Van Dijk, 2012). הנחתם של חוקרי השיח הביקורתי היא שהלשון היא בעלת הטיות אידאולוגיות התלויות ידע ועוצמה חברתית (Rogers, 2002).

אשר למיצוב – ההבדל בין "תיאור" ל"מיצוב" הוא מיסודותיו של ניתוח השיח הביקורתי, ולפיו במיצוב מתמקדים בבחירה אילו צדדים לתאר ואילו צדדים לא לתאר. כך המיצוב הוא בבחינת הפרשנות האנושית של התיאור. לפיכך בסופו של דבר בכל תיאור קיים גם מיצוב, וכך יהיה התיאור ה"מהימן" וה"נאמן למציאות" ככל שיהיה, הוא ישקף רק חלק מהמציאות, שהיא תמיד עמוקה ומורכבת יותר, כאשר הצדדים המשוקפים בתיאור, הדגשים הניתנים בו, ומכאן האופן שבו המשתתף ממוקם לעומת אחרים במרחב הפרקטיקה של האינטראקציה המנותחת הם היוצרים את המיצוב ואת ההבניה.

שיטת ניתוח השיח הביקורתי התאימה למחקר זה, כיוון שמטרתו הייתה ניתוח הטקסטים בקונטקסט החברתי שבו הם מופקים: האם תסקיר העובד הסוציאלי מבטא את צורכיהם של האנשים בהליך האפטרופסות וכיצד?

**מדגם**

הטקסטים שעליהם מבוסס ניתוח השיח במחקר היו תסקירים שערכו עו"סים ושהוגשו לבתי משפט למשפחה בהליכים למינוי אפטרופסות בין 2011 ל-2016. בעניין זה חשוב להדגיש שהמחקר נערך טרם תיקון 18 לחוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות (חוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות, תיקון מס' 18, התשע"ו-2016). לשם איסוף התסקירים בוצעה פנייה ישירה של החוקרת לעו"סים להשתתף במחקר, והם התבקשו להעביר לפי בחירתם דוגמאות של תסקירים שערכו (כל זה בכפוף לאי-פגיעה בסודיות ובאנונימיות של כל המעורבים – העו"סים עצמם, האנשים הזקוקים לאפטרופסות, בני משפחותיהם וכו').

עורכת המחקר פנתה לעו"סים בשלוש דרכים: ראשית – במפגשים עימם במסגרות לימוד משותפות, בהשתלמויות ובכינוסים מקצועיים; שנית – במפגשים המקצועיים הנ"ל פנתה עורכת המחקר גם לעו"סים שאינם עו"סים על פי חוק וביקשה מהם לפנות לעו"סים על פי חוק העובדים במחלקתם או להפנותה אליהם באמצעות טלפון, דוא"ל או כל דרך תקשורת אחרת; שלישית – פנייה של עורכת המחקר לעו"סים המוכרים לה ממסגרות לימודיות ומקצועיות קודמות, העובדים במחלקות חברתיות שונות בכל הארץ, ובקשה מהם לפנות או להפנותה כנ"ל לעובדים הסוציאליים על פי חוק העובדים במחלקתם. בפניות אלו ניתן דוא"ל פרטי של עורכת המחקר, שנפתח לצורך זה, ואליו התבקשו העו"סים להעביר את התסקירים. ואכן, הם העבירו את תסקיריהם באופן אנונימי לכתובת זו.

שיטת הדגימה במחקר הייתה דגימה מכוונת (**purposive sampling**), שבה הנתונים נבחרים במכוון (ולא באקראי) בזכות עמידתם בקריטריונים שהוגדרו מראש ובהם פוטנציאל למידע עשיר המשרת את מטרות המחקר (Patton, 1990). בהתאם לזה הבקשה מהעו"סים הייתה שיועברו הן תסקירים "פשוטים" והן תסקירים "מורכבים" מבחינת הקונפליקטים העולים בהם, כאשר הכוונה בתסקיר "פשוט" היא תסקיר שבו אין קונפליקט ביחס לדילמות הנזקקות לאפטרופוסות והאפטרופוס המוצע, ואילו תסקיר "מורכב" יש בו קונפליקט. רוב העו"סים שהעבירו את התסקירים לעורכת המחקר עשו זאת בצורה חסויה ואנונימית לחלוטין, ללא כל פרטים מזהים של העו"ס שערך אותם ובלי שעורכת המחקר ידעה מהיכן הגיעו. כך נעשה כדי לאפשר לעו"סים את חופש הבחירה להגיש גם תסקירים שאינם חשים בנוח עימם ולהתמודד עם ההטיה הכרוכה בבחירה הטבעית של מסמכים המחמיאים לשולחם. המגבלה בשיטת איסוף זו היא שאין מידע מהיכן הגיעו התסקירים ואם אכן יש בהם ייצוג נאמן של האוכלוסייה הנחקרת, דהיינו ייצוג כלל תסקירי האפטרופוסות המוגשים לבתי משפט בארץ. אולם למטרתו של מחקר זה יתרונותיה של שיטה זו, שבה גדל הסיכוי לקבלת מגוון רחב יותר של תסקירים, עולים על חסרונותיה, שפחות מתמקדים בייצוג האוכלוסייה, דהיינו בייצוג סטטיסטי של סוגי התסקירים, ויותר בייצוג השיח, דהיינו בייצוג מהותי של השיח באפטרופוסות ובהבניות החברתיות שבו.

בהצעת המחקר שאושרה נקבע שייאספו 30 תסקירים בלבד לניתוח, אולם במהלך המחקר התבצע צירוף תסקירים נוספים לניתוח עד שהושג מיצוי תיאורטי (saturation) (Morse, 1995) וכך בפועל נותחו 75 תסקירים.

#### **תיאור הנתונים במחקר: המבנה והתכנים של תסקירי האפטרופוסות**

1. הנסיבות להגשת תסקיר הן אחת משתיים: תגובה לפניית בית המשפט או פנייה יזומה אליו באמצעות היועץ המשפטי לממשלה.
2. התהליכים הנערכים בתסקיר הם איסוף אינפורמציה (נתונים) ועיבודה (ממצאים).
3. מבנה התסקירים אחיד, דמוי מכתב, עם מוען ונמען, והוא כולל חלקים אחידים ותמות מרכזיות שהופיעו ברוב התסקירים: רקע על האדם שעליו מיועד להתמנות אפטרופוס, על משפחתו, ההיסטוריה התפקודית שלו, אינפורמציה רפואית, תיאור האדם (מבחינת מראה, תגובות, אפקט וכו' לאחר מפגש עימו), הטיפול בו, התרשמות והמלצות.
4. לעומת מבנה התסקירים תוכנם הוא דמוי "מחקר קטן" הכולל ממצאים, דיון ומסקנות

- ולחלופין מעין "סיפור" שיש בו עלילה, גיבורים והתפתחות הגיונית לקראת סיום.
5. השפה והמלל בתסקירים ממסדיים, מדודים, תמציתיים וקצובים. אולם ניתן היה למצוא גם תסקירים שחרגו מהפורמט הקבוע ושברו את השפה הממסדית לטובת שפה אמנותית ויצורית יותר או בהכנסת ממד טיפולי נוסף.
6. נראה כי התסקירים מנסים לעמוד בהנחיות של הוראות התע"ס (תע"ס, הוראה 3.20, סעיף 9, עמ' 17-24 ונספח י', עמ' 79-85), ועל פניו נראה כי קיים קשר הדוק בין המסגרת הנורמטיבית/רגולטורית של התחום ובין האופן שבו העו"סים על פי חוק מנסים למלא את תפקידם.
7. עם זאת ניתן גם לראות כיצד קיימת שונות ומרחב תמרון בתוך המעטפת הנורמטיבית הפורמלית להכנסת סגנון מקצועי אישי יותר לתסקיר.

## שיטה

שיטת ניתוח הנתונים כללה שלושה שלבים עיקריים:

**שלב ראשון – קידוד מסדר ראשון (First-Level Coding):** בשלב זה זוהו יחידות המשמעות (Meaning Units) של השיח המתנהל בטקסט וקובצו לקטגוריות (Tutty, Rothery & Ginnell, 1996). מדובר בתהליך אינדוקטיבי של התבוננות וזיהוי המקרים הפרטיים המופיעים בתסקיר: תכנים, תהליך, מבנה, שפה, ניסוח, מילים וכו', ואיתור המקרים החוזרים על עצמם הן בתוך כל תסקיר והן מתסקיר לתסקיר. בהתאם לניתוח השיח הביקורתי שהוא שיטת הניתוח במחקר, נקודת המוצא להתבוננות מדגישה את ההיבטים הסמויים בשיח: כיצד השתמש עורך התסקיר בנתונים כדי לעצב את הנושא (Kurland, 2000), חשיפת דרכי חשיבתו ובחירותיו בהיבטים מסוימים של השיח (ג'ונסטון, 2012), מעקב אחר התהליכים החברתיים העולים מהטקסט (Billig, 2008; Gee, 2010), יחסי הכוח וההבניה החברתית העולים מהשיח (Kincheloe & McLaren, 2005) ואי השוויון שבו (Van, 2000; Celce-Murcia & Olshtain, 2008; Billig, 2008; Dijk, 2012).

**שלב שני – קידוד מסדר שני (Second-level Coding):** בשלב זה נעשתה המשגה ברמה גבוהה יותר. התבצעה השוואה בין הקטגוריות, נמצאו קשרים אפשריים ביניהן והוקנתה להם משמעות (Tutty et al., 1996). זהו חלקו השני של התהליך האינדוקטיבי שהחל בשלב הקודם, שבו נבחנו הנתונים הפרטיים זה ביחס לזה תוך מעבר מהמקרים הפרטניים לקביעות כלליות. גם עתה, בהתאם לניתוח השיח הביקורתי, ההמשגה מדגישה את דרכי עיצוב הטקסט התסקירי בהתאם להטיות האידיאולוגיות תלויות הידע והעוצמה החברתית (Rogers, 2002).

**שלב שלישי – ניתוח לאור ההיבטים הרחבים של התיאוריה הביקורתית:** בשלב זה נערכה התבוננות בממצאים במבט-על ובוצעה השוואה בין התוצאות השונות, והניתוח נפתח למסגרת הקונספטואלית הרחבה של התיאוריה הביקורתית כדי לחלץ גרעין פרשני מאחד. מדובר בתהליך

דדוקטיבי הנשען על הנחות היסוד והעקרונות הכלליים של המסגרת הרחבה של התיאוריה הביקורתית כדי לגזור או להסיק מהם אל המקרה הפרטי של ההליך המשפטי לאפוטרופוסות.

המבנה הבסיסי של שיטת הניתוח מבוסס על מודל קיים (Tutty et al., 1996), וחינוך של שיטת המחקר היה בעיקר בתוכן שנוצק לתוכו: ניתוח השיח הביקורתי שנוצק לתוך הקידוד מסדר ראשון וההמשגה ברמה גבוהה יותר בהתאם לתיאוריה הביקורתית בשלב השלישי.

### רפלקטיביות ומיצוב (Positioning)

התשוקה למחקר הגיעה מתוך מצוקה שזיהיתי בעבודתי כעובדת סוציאלית בשטח. הניסיון האישי שלי, החוקרת, הכיל עבודה למול זקנים שמקצתם נזקקו לאפוטרופוסות ועריכת תסקירי אפוטרופוסות בפועל בתחום הרחב של חוק הסעד, סדרי דין, הן לזקנים, הן לבגירים והן לקטינים ואף ריכוז הנושא באגף שבו אני עובדת. הניסיון האישי עשוי היה להזין השערות, אסוציאציות, רעיונות, הבהרות והמשגות. הקרבה לשדה הנחקר עשויה הייתה לשמש בהקשר זה גורם מקדם ועם זאת גם גורם מגביל ומטה, היות שהמיצוב הבסיסי שלי כחוקרת למול התופעה הנחקרת לא היה ממקום מרוחק דיו המאפשר ראיית הדברים במבט-על.

הקרבה לשדה הנחקר והמעורבות המקצועית והאישית שלי בו השפיעו גם על גיבוש עמדה ערכית ומוסרית ביקורתית שלי כלפי הגישה הפטרנליסטית העומדת בבסיס מוסד האפוטרופוסות. בשל כך גם המניע לעריכת מחקר זה דווקא היה הצורך לתרום, להשפיע לשנות את הפרקטיקה של השירותים והמדיניות לטובת העצמה ואוטונומיה של אוכלוסיית האנשים תחת אפוטרופוסות. מיצוב זה עשוי היה להטות את ניתוח הממצאים וכך מרוב רצונו למצוא את המקומות המדכאים של אוכלוסיית האנשים תחת אפוטרופוסות הוא עלול היה למצוא אותם במקום הלא נכון. הוא עלול היה להיחשב מחקר היודע מלכתחילה את אשר הוא הולך למצוא ובמצב זה כמובן אין טעם למחקר.

כדי להתמודד עם הבעייתיות במיצוב הבסיסי שלי כחוקרת למול התופעה הנחקרת במחקר וכדי לשמור על עמדה רפלקטיבית מוקפדת העמדה האישית "הושמה על השולחן" כבר מלכתחילה כדי להיות נתונה לשיקוף, לעימות ולביקורת מתמידים הן מול עצמי, הן מול החוקרים והמנחים שהיו שותפים להליך המחקרי והן מול עמיתים אחרים (Patton, 1994; Maykut & Morehouse, 1994). לצורך הבחינה הרפלקטיביות נקטו כמה מהלכים. ראשית, הרעיונות תועדו ביומן חוקרי וכך נאספו כחלק בלתי נפרד מגוף הנתונים שהמחקר חזר ועיבד (Miles & Huberman, 1994; Strauss & Corbin, 1990). שנית, כפי שיפורט להלן, הנתונים הובאו לדיון הן עם החוקרים השותפים והמנחים של מחקר זה והן עם עו"סים וחוקרים אחרים כדי שיספקו גם הם עמדה רפלקטיבית למול המיצוב שלי כחוקרת (Merriam, 1998; Morgan, 1997; Denzin & Lincoln, 2000; Jorgensen, 1989; Stake, 2000). שלישית, בשלבים הבאים של ניתוח הנתונים (הקידוד השני וההמשגה) נבחנו הרעיונות וההמשגות שהועלו מהנתונים לאור המחקרים בתחום (Firestone, 1993; Marshall & Rossman, 2006).

**אמינות הממצאים (Trustworthiness)**

אמינות הממצאים (trustworthiness) נבחנה בשלוש שיטות (Josselson & Lieblich, 2003):

**שימור שרשרת העדויות:** תיעוד ושימור של שרשרת העדויות בכל שלב במחקר כחלק בלתי נפרד מגוף הנתונים שהמחקר חזר ועיבד (Strauss & Corbin, 1990; Miles & Huberman, 1994): התסקירים שסיפקו את הנתונים הגולמיים, התזכירים מהדיונים הקבוצתיים והרישומים האישיים, על מנת שניתן יהיה לעקוב בקפדנות אחר תהליך ניתוח הנתונים.

**טריאנגולציה בין חוקרים:** לשם טריאנגולציה בין חוקרים, שיטה התורמת גם היא לאמינות הממצאים (Denzin & Lincoln, 2000; Stake, 2000) הובאו הנתונים לדיון בשתי מסגרות של חוקרים: הראשונה בפני צוות המחקר, שכלל את החוקרת ואת שני המנחים שלה, שהאחד הוא פרופ' לגרונטולוגיה ולמשפטים, שבבסיס השכלתו וכישוריו האקדמיים עומד המחקר המשפטי בתחום האפוטרופסות, והוא מעורב עמוקות במחקר בתחום האפוטרופסות בישראל על היבטיו החוקיים, והשני פרופ' לעבודה סוציאלית ואיש מחקר בעל ניסיון במחקרים עם אוכלוסיות מוחלשות ומודרות תוך שימוש במתודה של ניתוח שיח ביקורתי. "צוות" מחקרי זה, ודפוס העבודה של שיתוף, קריאה, ודיון משותף תרם לרפלקטיביות, לבחינת ההטיות המוקדמות ולמיצוב האישי ביחס לניתוח הטקסטים.

המסגרת השנייה הייתה כמה קבוצות לימודיות שבהן השתתפו חוקרים, כולם ברמת תואר שני לפחות, שיש להם בסיס של ידע במתודולוגיה האיכותנית בכלל ובמתודולוגיה הספציפית של חקר השיח בפרט, כמה מהם עו"סים, והשאר מתחומי ידע אחרים:

1. קבוצת החוקרים הראשונה הייתה מסטרנטים בקורס בניתוח שיח לתלמידי תואר שני שהתקיימה במכללת לוינסקי. בקבוצה זו השתתפו חוקרים בעלי ידע בתחום המתודולוגי של ניתוח שיח. רוב החוקרים בקבוצה זו לא היו עו"סים.

2. קבוצת החוקרים השנייה הייתה מסטרנטים, דוקטורנטים או פוסט-דוקטורנטים בקורס בשיטות מחקר איכותניות למתקדמים שהתקיימה בחוג לגרונטולוגיה באוניברסיטת חיפה. בקבוצה זו השתתפו חוקרים בעלי ידע בתחום המתודולוגי של מחקר איכותני. רוב החוקרים בקבוצה זו היו עו"סים העוסקים בזקנה.

3. שתי קבוצות החוקרים הנוספות (השלישית והרביעית) היו מסטרנטים ודוקטורנטים בקבוצות למידה בחקר הטקסט והשיח שהתקיימו בקבוצות עניין במחקר איכותני במכון מופ"ת. בשתי קבוצות אלו השתתפו חוקרים בעלי ידע בתחום המתודולוגי של ניתוח שיח. קבוצות אלו היו הטרוגניות, כמה מהחוקרים היו עו"סים והשאר מתחומי ידע אחרים.

הבקשה בקבוצות החוקרים הייתה להעלות אסוציאציות, רעיונות והשערות ראשוניות מתוך הטקסט התסקירי, כפי שהם מזהים. התוצאות הושגו בין החוקרת לקבוצות החוקרים, בין החוקרים לבין עצמם בכל קבוצה ובין כלל קבוצות החוקרים לבין עצמן.

**טריאנגולציה בין הנתונים לתיאוריה:** בשלבים הבאים של ניתוח הנתונים (הקידוד השני וההמשגה) נבחנו הרעיונות וההמשגות שהועלו מהנתונים לאור הספרות בתחום התיאוריה

הביקורתית. שיטת קישור הממצאים, תרגומם והמשגתם למבנים תיאורטיים רחבים יותר תרמה גם היא לאמינות הממצאים (Firestone, 1993; Marshall & Rossman, 2006).

### אתיקה

מראשית עיצובו של מחקר זה היה ברור לחלוטין כי מדובר במחקר בעל רגישות אתית גבוהה. התסקירים שנבחנו במחקר זה כללו מידע אישי, אינטימי ורגיש. אשר על כן ועל מנת למנוע כל פגיעה בעקרונות האתיים המקובלים במחקר מסוג זה בכל מהלך ביצוע המחקר נשמרה במידה המרבית האפשרית האנונימיות של כל המעורבים בו, וככל הניתן נתונים אישיים לא נחשפו. המחקר הוגש גם לאישור ועדת האתיקה הפקולטתית ובוצע בכפוף לאישורה ולתנאיה. בפנייה לעו"סים על פי חוק הודגש כי השתתפותם חופשית, ואין להם כל חובה או מחויבות להעביר את תסקיריהם לחוקרת. עוד הודגש כי כל תסקיר שיועבר לחוקרת יועבר רק לאחר שהעו"ס על פי חוק יעבור עליו לפני כן וימחק כל פרט אישי מזהה של כל המעורבים בתסקיר. גם החוקרת עצמה עברה פעם נוספת ונידאה כי לא נותרו פרטים אישיים או אחרים המאפשרים את זיהויים של המעורבים בתסקיר. כל התסקירים נשמרו בארון נעול במשרדה של החוקרת, שאף הוא נעול ואינו פתוח לציבור. לבסוף גם ברמת דיווח הנתונים בפרקי הממצאים והדיון הייתה הקפדה יתרה שלא ניתן יהיה לזהות דמויות או לקשר בין דמויות הנסקרות בתסקירים ובין האנשים שעומדים מאחוריהן.

### ממצאים

את ניתוח הממצאים ילוו שני תסקירים מייצגים, כיוון שמטרת הניתוח הנוכחי היא לעקוב אחר ניתוח אורך של התסקירים ולא אחר ניתוח רוחבי של כמה תסקירים. יודגש בשלב זה כי התמונות המרכזיות שמוצגות על שני תסקירים אלה עלו גם בתסקירים אחרים שאינם מפורטים בפרק הממצאים. לבסוף יצוין כי הממצאים המתוארים להלן הם רק תמונה חלקית של תמונת ממצאים רחבה בהרבה, החורגת מהנושא של מאמר זה ולכן לא הובאה במסגרת פרק ממצאים זה.

ניתוח התסקירים הראה כיצד במיצובו של האדם שתחת אפטרופסות מודגשות החולשות וחוסר הקומפלטנטיות שלו: מגבלותיו וכל תפקודי החיים שאינו מסוגל לבצע עוד בעוד במיצובו של המועמד לאפטרופסות מודגשות חוזקות ויכולות: כיצד הוא מטפל היטב באדם, ער לצרכיו, דואג לו ומסדר את ענייניו. חשוב להזכיר שההבדל בין "תיאור" ל"מיצוב" הוא שבמיצוב ההתמקדות היא בבחירה אילו צדדים לתאר ומאילו צדדים להימנע מתיאור ואילו דגשים לתת, וכך המיצוב הוא בבחינת הפרשנות האנושית של התיאור. לדוגמה, בתסקיר א' מתוארות בפירוט ובהרחבה מוגבלויותיו וחוסר יכולותיו של האדם שתחת אפטרופסות:

הקשיים התפקודיים של מר א' החלו בשנת 2007, הוא סבל מנזילת ריר והחל ללכת כפוף. הוא הופנה לבדיקות רפואיות ו-C.T. בחשד לאירוע מוחי. לדברי אשתו, נקבע שהוא סובל מפרקינסון, אם כי עד היום היא אינה בטוחה בכך היות ואף פעם לא ניתנה אבחנה חד משמעית בעניין זה. לדבריה, הן הפרקינסון עצמו והן התרופות לפרקינסון גורמות לירידה קוגניטיבית. היא מתארת התדרדרות קוגניטיבית הדרגתית, שהגיעה לשיאה ביולי 2010, שאז הלך נ' לאיבוד, וכל המשפחה הוזעקה

וכן סיוע משטרתי בחיפושים אחריו. מאז לדבריה אינה משאירה אותו לבד יותר, בתחילה ביקשה לעבור לעבוד מהבית ובהמשך פרשה מעבודתה.

מר א' מתנייד בכוחות עצמו, אך מתקשה לקום וכן זקוק להשגחה מחשש לנפילה. כמו כן הוא זקוק לסיוע ברחיצה, בהלבשה ומשתמש במוצרי ספיגה.

מתעודת הרופא של הגריאטר דר'... עולה שמר א' סובל ממחלת פרקינסון קשה עם דמנציה. הוא נפגע בזיכרון לטווח קצר ולטווח ארוך, בכושר השיפוט ואינו מתמצא בזמן ובמקום. דר'... מציין שמר א' אינו מסוגל לנהל לבדו את ענייניו, זקוק למינוי אפוטרופוס ואינו מסוגל להביע דעתו לעניין האפוטרופסות.

תיאור החסוי :

מר א' אדם גבוה ומרשים, מדי פעם עושה העוויות לא רצוניות בפניו. משך רוב זמן הביקור הוא ישן על הכורסא, רק לפני סיומה הוא התעורר וביקש לשוחח עימי, אך תוך זמן קצר התעייף שוב וביקש לסיים את הפגישה. בשיחה עימו הוא התקשה לדבר וניכר שהמילים יוצאות בקושי רב. מדי פעם התקשה להבין את שאלותי ובי סיעה לו והסבירה (תסקיר א', שורות 24-41).

ניתן לראות כיצד נפרסת בפירוט ובהרחבה רבה ההידרדרות בתפקודיו של האדם שתחת אפוטרופסות עד כדי חוסר תפקוד מוחלט כמעט. כלומר מיצובו של האדם שתחת אפוטרופסות נבנה באופן סדור של חוסר יכולות שהלכו והחמירו עד כדי חוסר יכולות מוחלט. חשוב להזכיר בהקשר זה שיתכן שהתיאור אכן "אובייקטיבי" ו"נאמן למציאות", אולם כאמור כל תיאור ישקף תמיד רק חלק מהמציאות והדגש שנותן המתאר במקומות מסוימים אצל אנשים מסוימים על פני מקומות אחרים אצל אנשים אחרים הוא האלמנט שיוצר את המיצוב וההבניה שלהם זה לעומת זה במרחב הפרקטיקה של האינטראקציה המנותחת.

לעומת הדגשה זו של מוגבלויותיו וחוסר יכולותיו של האדם שתחת אפוטרופסות מודגשות בתסקיר זה (א') החוזקות והקומפוטנטיות של אשתו המועמדת להתמנות לאפוטרופסית עליו: "סיועה של ב' נעשה בחום ותוך כבוד ופרגון ובאמצעות עידודה נ' התעורר מעט והגיב בצורה חיונית יותר" (תסקיר א', שורות 41-42).

ובהמשך: "מכיוון שמדובר במשפחה הנוהגת להתנהל באופן מסודר ותקין" (תסקיר א', שורה 53). ובהמשך: "אשתו של מר א' מטפלת בו במסירות ומנהלת את ענייניו באופן קפדני ומדויק, תוך שעורכת רישום מסודר של הוצאות וקבלות עליהן" (תסקיר א', שורות 56-57). ובסיכום: "אשתו של מר א' מטפלת בו במסירות, תוך הקפדה על ניהול תקין של העניינים" (תסקיר א', שורות 59-60).

יכולותיה של המועמדת לאפוטרופסות משתקפות גם בתיאור הטיפול באדם שתחת אפוטרופסות, שבו גם אם לא נאמר מפורשות בתסקיר ברור ממנו שהיא שדאגה למתן טיפול זה, לדוגמה בתסקיר א':

הטיפול בחסוי: "למר א' יש מטפל זר המתגורר בדירת המשפחה. כמו כן, מר א' מבקר במסגרות יומיות חמישה ימים בשבוע: ארבעה ימים במרכז היום לקשיש ב... ויום אחד במועדון הקשישים ב-" (תסקיר א', שורות 47-49).

ניתן לראות כיצד אם טרם טיפולה של אשתו בו האדם "הלך לאיבוד" (שם שורה 29), הרי היום סידרה לו אשתו מעטפת השגחה ושמירה של עובד זר שידאג שמצב זה לא יחזור שוב. כמו כן היא דאגה למסגרות חברתיות של העשרה ותעסוקה כדי לשמר ככל הניתן את יכולותיו ולשפר את איכות חייו.

מתיאורים אלו הפרוסים לאורך הטקסט התסקירי ניתן לראות כיצד מודגשות בצורות שונות היכולות של אשתו של האדם שתחת אפטרופסות המועמדת להתמנות לאפטרופסית עליו: היא מתווכת לו את הקשר עם העו"ס ומסייעת לו להבין את דבריה. היא עושה זאת בחום ובפרגון, ורק בזכותה עולות יכולותיו של האדם שתחת אפטרופסות ("באמצעות עידודה נ' התעורר מעט והגיב בצורה חיונית יותר"). באופן כללי היא מתנהלת בצורה תקינה ומסודרת ובאופן ספציפי היא מנהלת את העניינים של האדם שתחת אפטרופסות בצורה קפדנית, מדויקת ותקינה (חוזר פעמיים בניסוח שונה מעט), היא מטפלת בו במסירות (משפט שחוזר פעמיים), תיאור מצבו של האדם שתחת אפטרופסות טרם טיפולה ("הלך לאיבוד") ולאחר טיפולה (יש לו השגחה, חברה, תעסוקה והעשרה).

כלומר אם אצל האדם שתחת אפטרופסות מודגשות חוסר היכולות, הרי אצל המועמדת לאפטרופסות מודגשות היכולות האישיות והקוגניטיביות שאף נכנסות לוואקום שאותו מותר חוסר היכולות של האדם שתחת אפטרופסות: אין הוא מסוגל לנהל את ענייניו, ואילו היא מנהלת את ענייניו בצורה מסודרת ואף יותר מכך – הסדר שלה קפדני ומדויק; הוא הלך לאיבוד (תיתי משמע. להלן, תסקיר א', שורות 28-29), בעוד עם ניהול העניינים הקפדני שלה לא ניתן יהיה ללכת לאיבוד. המיצוב שלהם זה מול זה מעמיד את האדם שתחת אפטרופסות בעמדה נחותה ואת המועמדת לאפטרופסות בעמדה עליונה עליו.

או לדוגמה בתסקיר ב' מתוארת בפירוט ובהרחבה ההיסטוריה של מוגבלויותיה וחוסר יכולותיה של האישה שתחת אפטרופסות:

הבת ד' מספרת, שכבר לפני שנים רבות החלה אימה לסבול מרעד בצד שמאל. לדבריה, אימה היתה צעירה ולא הבינו במה מדובר. ג' קיבלה טיפול תרופתי, הרעד נמשך אך היה חלש מאוד. אט אט התדרדר המצב. לפני כ-6 שנים אובחן סרטן בכליה. הכליה הוצאה, ללא טיפולים נוספים. בשלב זה, לדברי ד', החלה התדרדרות קשה במצבה של אימה, בכל תחומי המוטוריקה. בשלב מסוים, לדבריה, אימה הפסיקה ללכת ולעמוד בכוחות עצמה.

כיום ג' תלויה לחלוטין בעזרת הזולת, אינה צופה בטלוויזיה, אינה קוראת, אינה מסוגלת לקום, ללכת, להתקלח, לאכול. לדברי הבת ד', אימה מאוד רוצה להיות עצמאית אך אינה מסוגלת. לדברי ד', רוב היום אימה רדומה, מדברת במלל סתמי, ללא קשר, דבר שהחמיר לאחרונה.

מהסיכום הרפואי של דר' ש' – מנהלת מרפאת פרקינסון בבי"ח "... מתאריך 19/01/2012 עולה שהגב' א' לוקה במחלת פרקינסון מתקדמת, מוגבלת מאוד בתפקוד מוטורי, סיעודית, סובלת מדיכאון ומדמנציה קשה. אינה מתעניינת בסביבתה, אינה מסוגלת לעקוב או להבין את הנאמר. בניסיון להעריך תפקוד מנטאלי אינה מתמצאת כלל, מתקשה להבין הוראות בסיסיות, חסרת הבנה או שיקול דעת בכל עניין. מהסיכום עולה שלאור זאת יש למנות לה אפטרופוס.

תיאור החסויה :

ג' אישה גבוהה ונאה מאוד, הגעתי לביקור בית ביום בו חל יום הולדתה והיא נראתה מטופחת מאוד: מאופרת, עם לק על הציפורניים, שיער מטופח וצבוע, לבושה בחולצה יפה ותכשיט יפה שקיבלה במתנה לכבוד יום ההולדת. היא מיעטה לדבר, לא ענתה לשאלות, אך הגיבה לנעשה סביבה. הבת מספרת שאם אימה אינה עושה פעילויות או שאין משוחחים עימה – היא נרדמת בישיבה. הבת מתארת גם שבעבר היו ביטויי כעס ותוקפנות של האם, אך כיום מטופלת בטיפול תרופתי שמקל עליה. הבת מתארת ימים טובים ופחות טובים, בהם לעיתים אינה מזוהה אותם (תסקיר ב', שורות 33-55).

גם כאן ניתן להבחין בהרחבה ובפירוט של תיאור ההידרדרות בתפקודיה של האישה שתחת אפטרופסות עד כדי חוסר תפקוד מוחלט כמעט, וכיצד מיצובה נבנה בצורה שיטתית של חוסר יכולות שהלכו והחמירו עד כדי חוסר יכולות מוחלט. אפילו החלקים היפים שבהם היא מתוארת כאישה נאה ומטופחת מקבלים משמעות פסיבית בתוך כלל התיאור.

וגם כאן לעומת הדגשה זו של מוגבלויותיה וחוסר יכולותיה של האישה שתחת אפטרופסות מודגשות החוזקות והקומפוטנטיות של ילדיה המועמדים להתמנות לאפטרופסים עליה: "בנוסף למטפלת הזרה החליטו הילדים להוסיף גם מטפלת ישראלית, הן ע"מ להקל על המטפלת הזרה בטיפול בג' והן ע"מ להעשיר את הפעילויות שעושה עם האם" (תסקיר ב', שורות 64-65).

ובהמשך – "הפתרון שמצאו הוא שהמטפלות ישוחחו עימה, יעשו עימה פעילויות ויצאו עימה הרבה לקניון, שם תראה אנשים ותהיה בסביבה תוססת וחיה שתעורר אותה" (תסקיר ב', שורות 75-77).

ובהמשך –

לפני כ-3 שנים העבירו הילדים את ג' להתגורר בסמיכות למבקשים ב..., ע"מ שיוכלו לראותה ולטפל בה בקלות יותר ומקורב. לצורך זה נדרשו למכירת דירתה ב..., דבר שהיווה כאמור את הטריגר לתביעת האפטרופסות. כיום ג' מתגוררת ב..., בשכירות ארוכת טווח. הבית מותאם לצרכיה של ג', כולל מבחינת הסדרי הנגישות אל הבית ובתוך הבית, ומיטה מותאמת. הבית ממוקם בסמיכות לקניון, המהווה כאמור מקום לבילוי וגרייה עבור ג', דבר שהיווה חלק מהשיקולים לשכירתו. הבית נקי, מטופח ומסודר וכך ג' עצמה. בבית מותקנות מצלמות במעגל סגור לצורכי מעקב הילדים.

ד' מספרת שאמא זקוקה למשפחתה ולילדיה סביבה והם אכן מבקרים אותה מספר פעמים בשבוע ומקפידים שכל אחד מהילדים יגיע אליה בקביעות, כולל תורנות בין הילדים בביקורי סוף שבוע.

בין הילדים קיימות הסכמות לגבי כלל הסדרי הטיפול באם. לבת ד' יש עוד מקודם זכות חתימה בבנק (תסקיר ב', שורות 79-91).

ובסיכום – "התרשמתי שילדיה של ג' מטפלים בה באהבה ובמסירות רבה, תוך שיתוף פעולה, מבלי שחוסכים ממנה את המענים הטובים והמקיפים ביותר" (תסקיר ב', שורות 94-96).

גם כאן ניתן לראות כיצד מתוארות ומודגשות בצורות שונות יכולותיהם של ילדיה של האישה שתחת אפוטרופסות המועמדים להתמנות לאפוטרופסים עליה: הם ערים לכלל צרכיה ומשקיעים כדי לספק אותם – הן את צרכיה בהשגחה והן את צרכיה בגרייה, הן את צרכיה במטפלת צמודה והן את צרכיה במשפחתה סביבה. הם ערים לצורכי הנגישות הפיזית הן בבית פנימה והן מחוצה לו. כמו כן מודגשות יכולותיהם בניהול העניינים ביניהם ובניהול תורנויות מסודרות.

כלומר גם כאן אם אצל האישה שתחת אפוטרופסות מודגשות חוסר היכולות, הרי אצל המועמדים לאפוטרופסות מודגשות היכולות העוטפות אותה מכל הכיוונים: מההיבטים הפיזיים והנפשיים, הרגשיים והקוגניטיביים. המיצוב שלהם זה מול זה מעמיד את האישה שתחת אפוטרופסות בעמדה נחותה ואת המועמדים לאפוטרופסות בעמדת עליונות עליה.

לסיכום – הניתוח מציג כיצד במיצובו של האדם שתחת אפוטרופסות מודגשות החולשות וחוסר הקומפוטנטיות שלו, שמתבטאים בהידרדרות התפקודית והמנטלית לעומת מיצובו של המועמד לאפוטרופסות, שבו מודגשות החוזקות והיכולות שלו המתבטאות בטיפולו המסור באדם, בערנותו לצרכיו ובדאגתו לו ולסידור ענייניו.

## דיון

כאמור, מטרתו של תסקיר העובד הסוציאלי להעריך ולהמליץ לבית המשפט בשתי הדילמות העומדות בבסיס ההליך המשפטי לאפוטרופסות: האחת – אם האדם זקוק לאפוטרופוס, והאחרת – מי המועמד המתאים ביותר להתמנות לאפוטרופוס עליו (תקנון עבודה סוציאלית [תע"ס], 2014, פרק שלישי, הוראה 3.20; Jones, 2009; Crampton, 2004). כדי לענות על שתי שאלות אלו צריך התסקיר מחד להדגיש את הנסיבות שבעטיין זקוק האדם לאפוטרופסות, ומאידך כיצד המועמד לאפוטרופסות מסוגל לספק מענה מתאים בנסיבות אלו.

אלא שהדגשת הנסיבות שבעטיין זקוק האדם לאפוטרופסות היא הדגשת חולשותיו, מוגבלותיו וכל תפקודי החיים שאינו מסוגל לבצע עוד, למול הדגשת חוזקותיו של האדם האמור להתמנות לאפוטרופוס עליו וכיצד הוא מטפל בו היטב, ער לצרכיו, דואג לו ומסדר את ענייניו; הדגשת חוסר יכולותיו וחוסר הקומפוטנטיות של זה למול יכולותיו של זה. כך בלי משים ממוצב האדם שתחת אפוטרופסות בעמדה חסרה ונחותה.

במובנים רבים ממצאים אלה מאששים ואף מסבירים ממצאים מחקריים קודמים שנערכו בהקשר הישראלי על הליכי אפוטרופסות על זקנים בישראל. לדוגמה, הממצאים מאפשרים להבין

את התוצאות של המחקר האמפירי העיקרי שנערך בישראל על הליכי אפוטרופוסות על זקנים בישראל (Doron, 2004). ממצאי מחקר זה חשפו כיצד ברוב המקרים בתי המשפט נענים לבקשות למינוי אפוטרופוסות על זקנים בלי לראות אותם, בלי לשמוע אותם ובלי לשקול חלופות חוקיות אחריות המאפשרות הימנעות ממינוי אפוטרופוס.

לכאורה, אין בממצאים אלו כל הפתעה או חידוש. האין זה ברור שתסקיר המבקש למנות אפוטרופוס ידגיש את חוסר התפקוד של האדם הנזקק לאפוטרופוסות מחד ואת יכולת המועמד להתמנות לאפוטרופוס לטפל בו מאידך? אלא שהחידוש הוא בדיוק בהתבוננות על ה"מובן מאליו" בעיניים ביקורתיות: כיצד ההליך המשפטי, המכוון להגנה על החלש, הוא שבעצם נוכחותו מכונן ויוצר את ההחלשה. היות שעצם ההתבוננות באדם בפריזמת האפוטרופוסות, עצם ההתבוננות בו בעיני השאלות העומדות בבסיס הליך האפוטרופוסות היא גם הממצבת אותו בעמדת הנזקק לשירותיה.

בעניין זה חשוב להדגיש שמטרת המחקר לא הייתה לבחון את ההטיה שבתסקירים – אם יש בהם הקצנה, חוסר התאמה או פער מהמציאות. כל אלו לא נבדקו במחקר. המחקר עסק בהבניה חברתית הנוצרת בעצם ההליך המשפטי, שבסיומו מושתק קולו של האדם בלי שלכאורה ניתן להניח את האצבע היכן בדיוק החלה ההשתקה. ממצאי המחקר הראו שההשתקה החלה עוד טרם תחילת הדיון, בעצם השאלה "האם אדם זה זקוק לאפוטרופוסות?" משנשאלה השאלה באופן זה כל ההתבוננות באדם נוצרה בהבניה של החלשה. הבניה מסוג זה נוצרת תחת "קדם הנחות" אינטר-טקסטואליות (presuppositions), מונח בלשני מעולם התוכן של ניתוח השיח, העוסק במבנים לשוניים המכילים קדם הנחות שיש לראותן כנתונות כדי לפענח את הטקסט. למשל, האמירה "את יכולה להשתמש בטוש השחור" מניחה את קיומו של הטוש השחור, או "להפסיק" ("מתי הפסקת להכות את אשתך?") מניח את קיום התופעה. חשיבותן של קדם הנחות היא שהן הופכות משהו למובן מאליו, לבסיס הדיון (שאכן הטוש שחור, שהכית את אשתך) וכך יכולות להיות סוג של מניפולציה בלי שהצד השני שם לב אליה. וכך בהליך המשפטי לאפוטרופוסות השאלה "האם אדם זה זקוק לאפוטרופוסות?" הניחה כמובן מאליו, כבסיס הדיון, את ההתבוננות על האדם מתוך נקודת מוצא הבוחנת את חולשותיו ומוגבלויותיו.

תכליתו של ניתוח על פי התיאוריה הביקורתית, שהיוותה את העיגון התיאורטי והקונספטואלי של המחקר, היא הסרת המסווה מהיבטים שונים של המציאות החברתית וחשיפת היסודות הכוזבים שבבסיס התרבות והאידיאולוגיה. האידיאולוגיה העומדת בבסיס מוסד האפוטרופוסות היא החמלה וההגנה על החלש, על אנשים שאינם מסוגלים לנהל את ענייניהם. אלא שבלי משים בשמה של אותה אידיאולוגיה ממוצבים אותם אנשים כחסרים, "אחרים" מהקהילייה התבונית. ולאחר שמוצבו אותם אנשים כחסרים וכ"אחרים", נוצרת לגיטימציה מוסרית לשלילת זכויותיהם האזרחיות, ולמעשה השתקת קולם האזרחי. אידיאולוגיית החמלה וההגנה, הנתפסת בגלוי כחיובית וכמיטיבה עם מושאיה, מסווה באופן סמוי את השתקתם, הדרתם והפקעתם מהקהילייה האזרחית. אנשים אלו ייכלאו בגטאות מטפוריים תחת ההגדרה "אפוטרופוסות", מאחורי סורגים מצופים זהב בדמות "הגנה", אך מדובר במכלאות הגזרות השתקה מבחינה אזרחית. הזכות המוסרית להשתקתם נוצרת באמצעות הבניה חברתית הממצבת אותם כחסרים, "אחרים", ואת השתקתם האזרחית כאידיאולוגיה של "הגנה".

השתקת הקול וההדרה החברתית מוסוות היטב גם בשיח של הענקת כוח מדומה לשמיעת קולם של האנשים שתחת אפוטרופסות, נגישות אליהם באמצעות שליחת איש מקצוע עובד סוציאלי שייגש, יבחן וישמע את האדם באופן בלתי אמצעי. אך כמו מצג השווא של כוח ההגנה הניתן לכאורה לאדם שתחת אפוטרופסות כך מצג השווא של הכוח הניתן לכאורה לעורך התסקיר, היות שגם התסקיר אינו יכול להבניה החברתית שהוא פועל בתוכה. עמדה ביקורתית קיצונית יותר עשויה אף לטעון שהתסקיר מתגלה אפילו ככלי בלבד בידיה של ההדרה החברתית, שהרי ההדרה החברתית היא שמיצבה מלכתחילה אנשים תחת אפוטרופסות כחסרים, "אחרים", ולאחר מכן רק ביקשה מעורך התסקיר לברר אם אדם ספציפי ייכנס תחת הגדרה זו או לא ויוגדר "אחר" או "משלנו". כך שורטטו מלכתחילה עבור התסקיר קווי המתאר של אותו "אחר" ולאחר מכן נשלח עורך התסקיר רק כדי להעביר את האנשים מעבר לקו בלי יכולת לערער על עצם קווי מתאר אלו.

חשיפת יסודות אלו של ההבניה החברתית מעלה ספקות, וייתכן שהאפוטרופסות אינה מגינה על האנשים שתחת אפוטרופסות ואינה משמיעה באמת את קולם אלא דווקא את קולה של הקהילה שממנה הם הופקעו – האוכלוסייה הקומפלטית, המתפקדת, שהרי הקול השולט המושמע בסצנת הליך האפוטרופסות הוא קולו של חוסר התפקוד, של המוגבלות. האוכלוסייה המתפקדת מגדרת את עצמה תחת אמות מידה של יכולות קוגניטיביות ומפקיעה ומדירה מתוכה פרטים חסרים כישורים אלו.

להלן מודל המציג זה מול זה את המציאות הגלויה לעין, ומולה המציאות הסמויה, המוסווית, הבלתי נראית אך כפי שנחשפה בממצאי המחקר:

| המציאות הגלויה לעין                            | המציאות המוסווית, הסמויה מן העין                                   |
|------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|
| מוסד האפוטרופסות כבעל מטרות נעלות של דאגה לחלש | מוסד האפוטרופסות כמוסד להדרה חברתית באמצעות כינון החלש כחסר, "אחר" |
| חמלה והגנה על האדם שתחת אפוטרופסות             | דיכוי האזרחי של האדם שתחת אפוטרופסות: נישול מזכויות אזרחיות        |
| הענקת כוח לאדם שתחת אפוטרופסות להשמיע את קולו  | אין משמעות מהותית להשמעת קולו של האדם שתחת אפוטרופסות              |

עם זאת בעניין זה חשוב להדגיש שכמפורט במבוא, המחקר הנוכחי נערך בטרם תוקן תיקון 18 לחוק (חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תיקון מס' 18, התשע"ו-2016), שמטרתו לעבור מהגישה הפטרנליסטית שהייתה קיימת עד כה לגישה המדגישה את כבודם ואת זכויותיהם של אנשים. בתיקון זה קיים היבט צופה פני עתיד בכל הנוגע לממצאי המחקר הנוכחי, כיוון שאם השיח הנגזר בין השאר מהתפיסה הבינארית שהייתה קיימת טרום תיקון מספר 18, קרי מינוי אפוטרופוס כללי או היעדר הצורך במינוי, התמקד בהדגשת החולשות וחוסר הקומפלטיות של האדם, הרי תפיסה זו השליכה גם על השיח בתסקיר, שהתמקד רק בשאלה "האם האדם זקוק לאפוטרופוס?" ואילו תיקון 18 אמור להביא לשינוי גם בשיח המתנהל בעריכת התסקיר, וכך התסקיר יידרש לעסוק גם בעקרון הצורך ובעקרון האמצעי הפחות מגביל ולהוביל לתיאור רחב

יותר של יכולותיו של האדם שמבקשים למנות לו אפטרופוס ולשים דגש לא רק על חולשותיו אלא גם על יכולותיו ואפשרויותיו להמשיך לממש את זכותו לאוטונומיה באמצעות חלופות. במילים אחרות התסקירים יצטרכו להיכתב לאור תיקון 18, המשנה ממילא את השיח הכללי בתחום האפטרופסות בישראל. מכאן לדעתנו יש מקום בבוא הזמן לערוך מחקר המשך שיבחן את הסוגיה ואת השינויים שהתרחשו בשיח התסקירים, אם בכלל, לאור תיקון חשוב זה.

אשר לחלופה המוצעת ולהשלכות התיאורטיות והיישומיות לפרקטיקה ולמדיניות הנגזרות מממצאי המחקר – ההמלצה היא לשינוי השאלה העומדת ביסוד הליך האפטרופסות: במקום לשאול "האם אדם זה זקוק לאפטרופסות?" לשאול **"מה הם רצונותיו וצרכיו של אדם זה באשר לניהול ענייניו ולקבלת החלטות?"**

השאלה העומדת היום ביסוד ההליך והתסקיר מקדימה למעשה את המענה (האפטרופסות) לצורך ואת המסמן (ההגדרה "חסר כשירות") למסומן (האדם עצמו), היות שלא באנו ובדקנו מה מתאים לכל אדם ספציפי ואז בחרנו את האפטרופסות מבין האפשרויות הקיימות, אלא תחילה הייתה ההגדרה של "אפטרופסות" ורק לאחר מכן בדקנו אם להכניס את האדם הספציפי הזה לתוכה. ניסוח זה של השאלה כבר מכונן מלכתחילה חשיבה שיש בה פחות חיפוש אמיתי ופתוח אחר טובתו של האדם ואחר האמצעים הנדרשים להשגתה, אלא האמצעי-האפטרופסות הוא המנהל את הדיון. ניסוח זה של השאלה מביא ליצירת שיח שבו האדם עצמו מנוהל לפי הפרדיגמה של האפטרופסות: כן אפטרופסות=חסר כשירות="אחר" המודר מהקהילייה האזרחית.

שינוי השאלה שהוצע לעיל יעמיד את האדם עצמו במרכז החשיבה והדיון, יפתח את החשיבה לבניית תכנית טיפול כוללת שיש בה מקום הן לשמיעת רצונותיו הן להתבוננות בצרכיו ותחזיר את האפטרופסות למקומה הטבעי, כאמצעי או ככלי שניתן להשתמש בו לא להשתמש בו בהתאם לצרכי האדם.

מן הראוי להדגיש, כי כמו כל מחקר יש לקרוא ולהבין את ממצאי המחקר הנוכחי על רקע מגבלותיו. מגבלת המחקר העיקרית היא שהתסקירים נבחרו על ידי העו"סים עצמם, ולפיכך לא זו בלבד שאין מדובר במדגם המייצג או משקף את כלל התסקירים, אלא שהבחירה העצמית אף עשויה להביא לבחירת תסקירים המחמיאים לשולחם. אומנם נעשה ניסיון להתגבר על מגבלה זו באמצעות שמירת האנונימיות של מעבירי התסקירים, אולם עדיין קיימת מגבלה זו.

## סיכום

מאמר זה הראה כיצד השתקת קולה של אוכלוסייה עשויה להיות לעיתים במציאות שמתחת לפני השטח, הסמויה מן העין, מוסווית תחת שיח אידיאולוגי של חמלה והגנה על החלש, אך בו זמנית אותו שיח אידיאולוגי עצמו הוא שבמו ידיו מחליש את אותה אוכלוסייה. המאמר עסק בהליך המשפטי למינוי אפטרופסות ובוסס על ממצאי מחקר איכותני שערך ניתוח שיח ביקורתי (Critical Discourse Analysis) של תסקירי עו"סים שהוגשו לבתי משפט במסגרת הליכי אפטרופסות לזקנים ושהמליצו על מינוי אפטרופסות. ממצאי המחקר מראים כיצד בשמה של אידיאולוגיית ההגנה מוגדרים האנשים שתחת אפטרופסות חסרי יכולות תפקוד שיש לשאר

האנשים ולכן ממוצבים כמוגבלים, כ"אחרים". מיצוב זה נותן לגיטימציה מוסרית לשלילת זכויותיהם האזרחיות, ולמעשה להשתקת קולם האזרחי.

### מראי מקום

אדורנו, ת' ומ' הורקהיימר (2003). תעשיית התרבות – הנאורות כהונאת המונים. בתוך ת' אדורנו ומ' הורקהיימר (עורכים), **אסכולת פרנקפורט**. תל אביב: ספריית הפועלים, עמ' 158-198.

אלון, ש', מ' שינדלר, י' דורון ופ' יוז (2013). **זקנים בסיכון: היבטים משפטיים, טיפוליים ואתיים**. ירושלים: אשל.

בראל, מ', י' דורון ור' סטריאר (2015). אפוטרופסות – סקירה ביקורתית, **ביטחון סוציאלי** 95, עמ' 55-85.

בראל, מ', י' דורון ור' סטריאר (2019). הליך האפוטרופסות לזקנים בראי תיאוריות התערבות בעבודה סוציאלית. **גרונטולוגיה וגריאטריה** מו(4), עמ' 69-87.

גיונסטון, ב' (2012). **ניתוח שיח**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

דורון, י' (2010). **משפט, צדק וזיקנה**. ירושלים: אשל.

דורון, י' (עורך) (2013). **גילנות בחברה הישראלית**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

ויילר-פולק, ד' (16 במרס 2012). 3.5 מיליארד שקלים בלי פיקוח. **הארץ, חדשות**, עמ' 16.

חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות (התשכ"ב-1962). אוחרז מהאתר [https://www.nevo.co.il/law\\_html/law01/192\\_001.htm](https://www.nevo.co.il/law_html/law01/192_001.htm)

חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות. (תיקון מס' 18). (התשע"ו-2016). אוחרז מהאתר [https://www.gov.il/he/departments/general/18th\\_amendment\\_guardianship\\_law](https://www.gov.il/he/departments/general/18th_amendment_guardianship_law)

קופרברג, ע' (2016). **לְגֵעַת בְּשָׂמִים – חקר טקסט ושיח המשלב שפה פיגורטיבית**. תל אביב: מכון מופ"ת.

שינדלר, מ' (2007). הגנה על שלום הזקן ומינורי אפוטרופוס. **חברה ורווחה** כז (2), עמ' 315-388.

תע"ס – תקנון העבודה הסוציאלית (1963). **פרק 3 – פרט ומשפחה, סעיף 3.20 תפקידו ודרכי עבודתו של פקיד הסעד לחוק הסעד סדרי דין** (2014). ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

ABA Commission on Legal Problems of the Elderly and Sally Hurme (2003).

Retrieved from [http://www.americanbar.org/publications/bifocal\\_home.html](http://www.americanbar.org/publications/bifocal_home.html)

Agger, B. (2006). *Critical Social Theories*. Oxford: Oxford University Press.

- Ayalon, L. & C. Tesch-Romer (eds.) (2018). *Contemporary Perspectives on Ageism*. Berlin: Springer.
- Billig, M. (2008). The language of critical discourse analysis: the case of Nominalization. *Discourse & Society* 19 (6), pp. 783-800.
- Buchanan, I. (2012). *A Dictionary of Critical Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist* 9 (4, Part 1), pp. 243-246.
- Celce-Murcia, M. & E. Olshtain (2000). *Discourse and context in language teaching: A guide for language teachers*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Crampton, A. (2004). The Importance of Adult Guardianship for Social Work Practice. *Journal of Gerontological Social Work* 43 (2-3), pp. 117-129.
- Denzin, N. K. & Y. S. Lincoln (eds.) (2000). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Doron, I. (1999). From Lunacy to Incapacity and Beyond. *Health Law in Canada* 19(4), pp. 97-114.
- Doron, I. (2004). Aging in the Shadow of the Law: The Case of Elder Guardianship in Israel. *Journal of Aging and Social Policy* 16 (4), pp. 59-77.
- Doron, I. & N. Georgantzi (eds.) (2018). *Ageing, Ageism and the Law –European Perspectives on the Rights of Older Persons*. UK: Edward Elgar Publishing.
- Doron, I. & A. Soden (eds.) (2012). *Beyond Elder Law: New Directions in Law and Aging*. Berlin: Springer Publication.
- Fine, R. (2013). Natural right and critical theory: dialectical affinities. *Journal of Classical Sociology* 13 (2), pp. 222-238.
- Firestone, W. A. (1993). Alternative Arguments for Generalizing From Data as Applied to Qualitative Research. *Educational Researcher* 22 (4), pp. 16-23.
- Frankfurt Institute for Social Research. (1973). *Aspects of Sociology*. London: Heinemann.

- Gee, J. P. (2010). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Abingdon: Taylor & Francis.
- Gibson, L. (2011). Giving Courts the Information Necessary to Implement Limited Guardianships: Are We There Yet? *Journal of Gerontological Social Work* 54, pp. 803-818.
- Iris, M. (1990). Threats to Autonomy in Guardianship Decision-Making. *The Generations, Supplemental issue* 14, pp. 39-41.
- Jones, H. C. (2009). *The Importance of Comprehensive Clinical Social Work Assessments for Determination of Older Adult Guardianship Petitions in Cook County Probate Court, Chicago, Illinois*. (Ph.D. dissertation). Chicago: Loyola University.
- Jorgensen, D. L. (1989). *Participant Observation: A Methodology for Human Studies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Josselson, R. & A. Lieblich (2003). A framework for narrative research proposals in psychology. *The Narrative Study of Lives: Up Close and Personal, the Teaching and Learning of Narrative Research* 2. In: R. Josselson, A. Lieblich & D. P. McAdams (eds.), *Up close and personal: The teaching and learning of narrative research*. American Psychological Association, pp. 259-274.
- Kanter, A. S. & Y. Tolub (2018). The Fight for Personhood, Legal Capacity, and Equal Recognition Under Law for People with Disabilities in Israel and Beyond. *Cardozo Law Review* 39 (557), pp. 557-608.
- Kincheloe, J. L. & P. McLaren (2005). Rethinking critical theory and qualitative research. In: Y.S. Lincoln & N.K. Denzin (eds.). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3<sup>rd</sup> ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 303-342.
- Kupferberg, I. & I. Gilat (2012). The discursive self-construction of suicidal help seekers in computer-mediated discourse, *Communication and medicine* 9 (1), pp. 23-35.
- Kurland, D. (2000). *How the Language Really Works: The Fundamentals of Critical Reading and Effective Writing*. Retrieved from [www.criticalreading.com](http://www.criticalreading.com).

- Marshall, C. & G. B. Rossman (2006). *Designing Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Maykut, P. S. & R. E. Morehouse (1994). *Beginning Qualitative Research: A Philosophic and Practical Guide*. Abingdon: Taylor & Francis.
- McSwiggan, S., S. Meares & M. Porter (2016). Decision-making capacity evaluation in adult guardianship: a systematic review. *International Psycho-geriatrics* 28 (3), pp. 373-384.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative research and case study applications in Education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Miles, M. B. & A. M. Huberman (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source book*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Morgan, D. L. (1997). *Focus Groups as Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Morse, J. M. (1995). The significance of saturation. *Qualitative Health Research* 5 (2), pp. 147-149.
- National Conference of Commissioners on Uniform Probate Code. (2008). *Uniform probate code*. Retrieved from <http://www.law.upenn.edu/bll/archives/ulc/upc/2008final.htm>
- Office of the Public Guardian and Trustee. (2012). *Providing Property Guardianship Services – The Role of the Public Guardian and Trustee*. Ontario: Queen's Printer.
- Patton, M.Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Rogers, R. (2002). Between contexts: A critical discourse analysis of family literacy, discursive practices, and literate subjectivities. *Reading Research Quarterly* 37 (3), pp. 248-269.
- Stake, R.E. (2000). Case Studies. In: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Research* (2<sup>nd</sup> ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 134-164.

- Strauss, A. & J. Corbin (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tutty, L. M., M. A. Rothery & R. M. Grinnell (1996). *Qualitative research for social workers*. Boston: Allen and Bacon.
- Van Dijk, T. A. (2012). Discourse and Knowledge. In: J. P. Gee & M. Handford (eds.). *Handbook of Discourse Analysis*. London: Routledge, pp. 587-603.
- Wand, A. P. F., C. Peisah & K. L. Hunter (2015). Capacity to choose homelessness and assessment of the need for guardianship: Clinical case report. *Geropsych: The Journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry* 28 (3), pp. 109-112.
- Wilson, K., K. Burgess & M. Hernandez (2001). Negotiated Risk Agreements: Opportunity or Exploitation? *Ethics, Law, and Aging Review* 7, pp. 59-79.
- Wodak, R. & M. Meyer (eds.) (2009) *Methods of Critical Discourse Analysis* (2<sup>nd</sup> revised edition). London: Sage Publications.
- Wright, J. L. (2015). *Making Mediation Work in Guardianship Proceedings: Protecting and Enhancing the Voice, Rights, and Well-Being of Elders*. *Journal of International Aging Law & Policy* 8, pp. 89-148.

**ד"ר מיכל בראל** מן החוג לגרונטולוגיה בפקולטה למדעי החברה והבריאות באוניברסיטת חיפה, עובדת סוציאלית לסדרי דין ותחום זקנה באגף לשירותים חברתיים בעיריית מודיעין-מכבים-רעות. כתובת להתקשרות: Michal8181@walla.com

**פרופ' ישראל (איסי) דורון** מן החוג לגרונטולוגיה בפקולטה למדעי החברה והבריאות באוניברסיטת חיפה, ראש המרכז לחקר וללימודי הזקנה. כתובת להתקשרות: idoron@univ.haifa.ac.il

**פרופ' רוני סטריאר** מבית הספר לעבודה סוציאלית בפקולטה למדעי החברה והבריאות, אוניברסיטת חיפה, המרכז הבינתחומי לחקר עוני והדרה חברתית. כתובת להתקשרות: rstrier@univ.haifa.ac.il